

Értelmezések, viták

Jakab György

Egy ellentmondásos tantárgy margójára

Szubjektív reflexiók a társadalomismeretről

„...s mint talált tárgyat visszaadja...”
(József Attila)

A kiindulópont talán az az 1970-es évek közepéhez köthető emlék, amely első középiskolai *Világnézetünk alapjai* órámhöz fűződik. Az óra elején jelentkezett, majd felállt az egyik osztálytársam és a következő kérdést intézte a tanárhoz:

„Kaphat-e ötöst ebből a tantárgyból az a tanuló – jelesül ő –, aki református pap lányaként maga is hívő keresztény?” A tanárunk – aki az iskola párttitkára is volt – hosszan elgondolkodott, majd hangosan gondolkodva a következőket mondta:

„Bár a tárgy neve a »mi« közösen megalapozott és megszilárdított világnézetünkre utal, a marxizmus-leninizmusra, ha ezt jól megtanulod és fel is mondd, akkor nem tehetek mást, mint hogy ötöst adok neked.”

„Mi van akkor – kérdezte őszinte érdeklődéssel, cseppet sem provokatív módon az osztálytársam –, ha valamilyen kérdésben nekem más a véleményem és nem akarom meghazudtolni önmagam?”

„Nem tudom. Majd meglátjuk” – tárta szét a kezét a tanárunk.

Osztálytársam ötöst is kapott *Világnézetünk alapjaiból*, amiben csak azért vagyok biztos, mert végül mindenki jelest kapott – a „békés egymás mellett élés” jegyében. Egy kollégám mesélte, hogy később – a puhuló diktatúra időszakában – ő a következő „ajánlatot” kapta tanárától: a dolgozatokat írja meg „rendesen”, arra kap majd osztályzatot. A végére azonban odaírhatja a saját véleményét is a tanultakról, arról legfeljebb majd beszélgetnek az órán, vagy óra után. Valószínűleg akkor pedagógiai nyitottságnak tűnt számunkra ez az ajánlat. Ma már inkább az ellentmondás keserűbb oldalát érzem: a rendszerhazugságot magától értetődő dologként fogadtatta el ez a tanár, s tette a szocializáció alapjává.

Egyéb emlékem nem is maradt a *Világnézetünk alapjai* című tantárgy egy évéről. Valószínűleg kölcsönös unatkozásba fulladtak az óráink. Maga a kérdésfelvetés, a kettős normarendszer természetessé válása azonban mindmáig foglalkoztat.

Jellemző módon első munkahelyem megválasztásában és tanári pályám alakulásában is meghatározó szerepet játszott ennek a tárgynak a kettős (többszörös) normarendszere. Az 1980-as évek elején ugyanis egy jó nevű budapesti középiskola állást hirdetett *történelem–tudományos szocializmus* tantárgyak tanítására. Úgy gondolom, hogy ez az álláshirdetés az egyre „puhulóbb” diktatúra időszakában – finoman szólva – nem volt igazán vonzó a végzős tanárjelöltek számára, ezért egyedül jelentkeztem az állásra.¹ A felvételi beszélgetésen persze hamar kiderült, hogy nem kell „szocialista hittant” tanítanom. Az igazgató valamiféle adminisztratív félreértéssel magyarázta az álláshirdetés furcsa megfogalmazását,² és azt javasolta, hogy tanítsak filozófiát vagy szociológiát, de – némi egyeztetéssel – tulajdonképpen azt csináljak, amit akarok. Ez a felhatalmazás óriási lehetőséget biztosított egy magamfajta pályakezdő tanárnak: egyfelől kiváló képességű, érdeklődő és aktív diákokat, másfelől pedig olyan pedagógiai kereteket, amelyeket viszonylag szabadon tölthettem meg. Kezdetben amolyan beszélgetős-vitatkozó órákat tartottunk, később már filmeket néztünk, vendégeket hívtunk, s magunk is látogatásokat tettünk sok helyen (bírószág, szociális intézmények stb.) –, végül már egy rádióműsor rendszeres résztvevőivé is váltunk.

Furcsa módon tehát ebben a hazug keretben (lásd: tudományos szocializmus³) megtapasztalhattam a tanári szabadságot. Azt, hogy a pedagógiai munka tulajdonképpen kreatív közösségi élmény, amely során a tanár és a diák közösen hoznak létre valamit – tudást, felismeréseket, életre szóló tanulságokat.

*

A diákok szocializációját közvetlenül is segítő jelenismereti tantárgy fejlesztése és iskolai emancipációja az elmúlt évtizedekben szívügyemmé és egyúttal szakmai feladatommá vált. Aktív részese lehettem a rendszerváltás után a társadalomismeret tantárgy fejlesztésének: részt vehettem a nemzeti alaptantervek, kerettantervek és az érettségi követelmények kidolgozásában, taníthattam a felső- és közoktatásban, valamint különböző továbbképzéseken. Tapasztalataim azonban azt mutatják, hogy a társadalomismeret tantárgy nemcsak gyakorlatorientált küldetésstudata révén, hanem oktatáspolitikai helyzetét tekintve is sajátos kettős normarendszerben működik Magyarországon. Egyfelől

-
- 1 Én is csupán feleségem unszolására jelentkeztem, aki ebbe a középiskolába járt és megnyugtattott, hogy: „nem olyan iskola ez”.
  - 2 Utólag persze bevallotta, hogy a szövegezés tudatos volt: ilyen jellegű „szövegelésekkel” igyekezett védeni iskolája autonómiáját.
  - 3 Ilyen nevű tantárgy akkor formálisan nem is létezett (legfeljebb a már említett *Világnézetünk alapjai*, illetve *Filozófia*), de a rendszer természetéből adódóan egy ilyen elnevezéssel senki sem szállt vitába az oktatásügy részéről. A bizonyítványokba azt hiszem *Filozófia* volt beírva, amit persze a filozófusok vitattak hevesen – joggal.

– formálisan – látványos karriert futott be. Az elmúlt évtizedekben az aktuális politikai kurzusoktól függetlenül fokozatosan kiépült a tantárgy „infrastruktúrája” (a tantervektől a taneszközökön át a vizsgarendszerekig); tanárképzések, tanártovábbképzések, nemzetközi és hazai kutatások, fejlesztések és konferenciák egész sora jelezte az integrációs szándék oktatáspolitikai komolyságát. Másfelől viszont – az iskolai gyakorlatban, a diákok életében – ez a tantárgy lényegében nem létezik: elsikkad, a különböző szakos tanárok óraszámhiányát enyhíti, vagy a hagyományos tantárgyak (többnyire a történelem) óraszámát gazdagítja. A társadalomismeret tantárgy látszólag van, de valójában még sincs. Mintha az iskolarendszer „se befogadni, se kilökní” nem tudná; mintha a magyar közoktatásban egy sajátos immunrendszer működne, amely csak a felszínen, csak látszólagosan engedné integrálódni ezt a tantárgyat.

*

Az osztályteremből nézve is furcsa ellentmondásokat kellett megélnem. Az 1990-es évek végén az egyik társadalomismeret órán egy általam különösen kedvelt diák jelentkezett, majd – ártatlan szemmel, de provokatív módon – körülbelül a következőket mondta-kérdetzte:

Nemrég került a kezébe a *Nemzeti alaptanterv* társadalomismeret tantárgyra vonatkozó szövege, amelyben azt olvasta: a tárgy alapvető feladata az, hogy „*segítse a felnövekvő nemzedékeket eligazodni az egyre bonyolultabb társadalmi viszonyok között, támogassa sikeres társadalmi beilleszkedésüket.*” „Akkor mi most mit fogunk tanulni?” Valami *Legyetek jók, ha tudtok*-féle „prédikációkat”, és ezzel „sikeres lúzereket” nevelek belőlük, vagy „hazudni, csalni, lopni” tanítom őket, hogy sikeresebben beilleszkedjenek a mai magyar társadalomba?

Nem emlékszem, hogy akkor mit is válaszoltam (még lehet, sikeresen töröltem tanácstalanságom élményét). Azt azonban tudom, hogy később is sokat beszélünk a tényleges társadalmi viszonyok és a kívánatos közösségi együttélés ellentmondásairól, egy iskolai tantárgy szerepéről és lehetőségeiről: az értékrendről és értékválságról; a pedagógiai ethosz nevelési küldetésstudatáról; a tárgy értelmiségi szerepvállalásáról. Arról, hogy meg kell fogalmaznunk a kívánatos és élhető társadalom értékeit, meg kell ismernünk a reális társadalmi viszonyokat is, de persze a legfontosabb az, hogy olyan gondolkodási és cselekvési mintákat, erőt és hitet kapjunk a tanulás és a tanítás során, amelyeket hitetlenül képviselni is tudunk életünk során. Valahogy így. A társadalomismeret tantárgy ellentmondásos viszonyrendszerének továbbélése azonban életre szóló „*déjà vu*” maradt számomra.

*

Az ideai tanévtől megint bizonytalanná, látszólagossá és ellentmondásossá vált a társadalomismeret tárgy helyzete. Miközben a Nemzeti alaptanterv és a kerettanterv fejlesztési céljaiban és irányelveiben a korábbiaknál hangsúlyosabbá váltak a közvetlen szocializációra irányuló jelenismereti elemek (erkölcsi nevelés, hazafias nevelés, állampolgári neve-

lés, médiatudatosság), a tényleges iskolai gyakorlatot szabályozó tartalmi elemek szintjén inkább visszalépés történt. Megszűnt a társadalomismeret tárgy korábbi tantárgyi, illetve modultantárgyi státusza: a társadalomismeret korábbi tananyaga integrálódott a történelem tantárgyba.

Tantervelméleti szinten akár még igazolni is lehetne, hogy az általános és középiskolai történelmi tanulmányok végén kapjanak helyet a jelenre vonatkozó tanulmányok. A tényleges iskolai gyakorlatban azonban ez a sajátos aránytalan „társbérlet” több szempontból sem szerencsés. Legfőképpen azért, mert a történelem és a társadalomismeret tantárgy pedagógiai szemlélete és módszertana nagymértékben eltér egymástól, amelynek összehangolására a történelemtanárok⁴ nincsenek felkészítve. A történelem ugyanis dominánsan leíró jellegű tantárgyként szerveződik. A társadalomismeret esetében – a fogalmi keretek átadásán túl – a hangsúly inkább a személyes társadalmi tapasztalatok földolgozásán, általánosításán van, amelyhez sajátos interaktív pedagógiai módszerek (projekt, esettanulmány, terepgyakorlat) társulnak. A történelem tantárgy tehát legfeljebb a társadalomismeret fogalmi kereteinek árnyalt közvetítését tudja magára vállalni maradóképpen, a többi elem érvényesülése meglehetősen bizonytalan ebben a formában.⁵

4 A két tárgy összevonása komoly egzisztenciális érdekeket sértett, hiszen az elmúlt évtizedekben sok, nem történelem szakos tanár is képesítést szerzett a társadalomismeret tantárgy tanítására, akik a jelenlegi formában lényegében nem taníthatják a tárgyat.

5 Az utolsó évfolyamok történelem tantárgyba integrált társadalomismeret elemei az iskolai gyakorlatban – az amúgy is időzavarba került történelemtanárok óráin – nagy valószínűséggel el fognak sikkadni.